

Fazakas Zoltán József

A VALLÁSSZABADSÁG ÉS AZ ÁLLAMNACIONALIZMUS KAPCSOLATA
A ROMÁN KIRÁLYSÁG 1866. ÉVI ÉS 1923. ÉVI ALKOTMÁNYAIBAN

KITEKINTÉS ÉS ALAPKÉRDÉS: A LELKIISMERETI ÉS VALLÁSSZABADSÁG
MINT A KISEBBSÉGVÉDELEM GYÖKERE

A lelkiismereti és vallásszabadság kérdései elválaszthatatlanok a kisebbségek, így a nemzeti kisebbségek alkotmányos jogállását védő jogintézmények történetétől. A részletes eszmetörténeti elemzést mellőzve kiindulópontként rögzítendő, hogy a nemzetállam, illetve a nemzetállami eszme megjelenésének okai elősorban az 1789. évi Francia Forradalom hármaskörében megtestesített politikai programra, különösen az Emberi és polgári jogok nyilatkozatában foglalt – az állam hatalmi alapját a népszuverenitás tételével megragadó és a korábbi isteni legitímáció alapuló hatalomgyakorlást felváltó – tételeire vezethetők vissza.¹ E tétel elterjedése és uralkodóvá válása szükségképpen eredményezte a nemzeti kisebbségek kérdése államszervezeti feszültségeinek megjelenését és megoldási javaslatainak kidolgozását a 19. században. Másik oldalról megközelítve a kérdést, azt is rögzítenünk kell, hogy a kisebbségvédelem jogi gyökerei már korábban is fellelhetők voltak alapvetően a vallásszabadság tárgyában,² amelyek a nemzeti kisebbségek jogállását szabályozó intézmények modelljévé válhattak. Ez a kisebbségvédelem azonban nem nemzetiségi jellegű volt, hanem – az isteni legitímációt valló kor-szellemnek megfelelően – elősorban a vallási kisebbségeket tekintették kedvezményezetteknek, és döntően a reformációt követő időszaktól jelent meg.

A kisebbségvédelem alapvetően egyéni és kollektív szinten értelmezhető, és mindkét esetben gyökerei az egyéni jogok állammal szembeni rendi kori kollektív jogaiban lelhetők fel, amelyek a természetjogi gondolkodás eredményeként a felvilágosodás eszmerendszerével váltak egyéni, állam által védendő jogokká, illetve politikai programmá.³ A kisebbségekre vonatkozó jogi szabályozás tehát a vallási kisebbségek tárgyában megkötött, elősorban a területváltozásokat konstituáló

¹ SZABADFALVI József: A nemzet, in: BÓDIG Máttyás – GYÖRFI Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*, Miskolc, Bíbor Kiadó, 2002, 244–251.

² BÚZA László: *A kisebbségek jogi helyzete a békeszerződések és más nemzetközi egyezmények értelmében*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1930, 18–22, 13–21.

³ SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadói Kör, 2003, 11–15.

szerződéseken – az úgynevezett vallásbékékben –, valamint a vallási okokból való állami beavatkozások eseteiben jelentek meg.⁴ A területi változások tárgyában megkötött szerződések *partialis* hatállyal, a vallásbékék a teljes államterületre értve biztosították a vallásszabadságot, a vallási kisebbségek védelmét. A többségtől eltérő vallást gyakorló kisebbségek e tárgyban élvezett szabadsága az 1555. évi augsburgi vallásbékében rögzített *cuius regio eius religio* elvéből fakadt,⁵ kialakítva a kisebbségvédelem nemzetközi intézményrendszerének alapjait.

A történelmi folyamatok – különösen a nacionalizmus korának kezdetén megtartott 1814–1815. évi bécsi kongresszus évszázadosnak hitt rendezése – ugyanakkor nyilvánvalóvá tették, hogy a vallási kérdések mellett, illetve azokon túl a nemzeti eszme egyre nagyobb politikai szerepet követelt magának.⁶ A meg nem valósított nemzetállamok, majd a másodrendű államok ténye, valamint az egyes – jogegyenlőséggel összeegyeztethetetlen – kiváltságok fenntartása együttesen vezetett el a monarchikus államberendezkedéssel és az európai rendezéssel elégedetlenek részéről a nemzeti eszme megerősödéséhez,⁷ amely a nagyhatalmi rendezéssel szembeni politikai kritika és reakció ideológiai alapjává vált, megteremtve az önrendelkezési jog gyökereit és a nemzetállamok megalakításának programját.⁸ A feltörekvő nacionalizmus ilyen alapokon mind a belső állami, mind a nemzetközi jogban egyre inkább teret nyert, és a vallási kisebbségekkel azonos tartalmú védelmet vindikált magának.⁹ A nacionalista politikai programok ebben az időszakban így egyszerre vallották és követelték a liberalizmus jogegyenlőség tételére alapozva az individualista és kollektív jogok összességét, amelyek mintáját és modelljét a vallási kisebbségeknek és egyházaknak több évszázada biztosított kollektív jogokban, illetve az egyházak jogi személyiségének elismerésében lelték fel.

A 19. század nemzetállami eszméjének mintája az olasz egység érdekében megfogalmazott azon tétel volt, amely szerint a nemzetiségek képezik a nemzetközi jog alapját,¹⁰ amely alapok a nemzeti önrendelkezés jogával egyenesen vezettek el a nemzeti egység alapján alkotott nemzetállamok kialakításának szorgalmazásához. A tétel később az egységes Olaszország, Németország, valamint részben Románia megalakulásának sikerét követően a soknyelvű, soknemzetiségű államok kereteinek szétfeszítését vetítette előre.¹¹ Ekkortól a nacionalizmus elvesztette eredeti nemzeti-kulturális jellegét, és nyíltan az állami függetlenség programját tette magáévá, annak ellenére kívánva új államokat alkotni, hogy nem

⁴ BALOGH Arthur: *A kisebbségek nemzetközi jogi védelme a kisebbségi szerződések és a békeszerződések alapján*, Berlin, Ludwig Voggenreiter Verlag, 1928, 11–13.

⁵ Búza: *A kisebbségek*, 13–14.

⁶ Szalayné Sándor: *A kisebbségvédelem*, 44–50.

⁷ ZAMOYSKI, Adam: *Napóleon bukása és a bécsi kongresszus (1814–1815)*, Budapest, Park Könyvkiadó, 2016, 576–578.

⁸ Szalayné Sándor: *A kisebbségvédelem*, 30–31., 44.

⁹ Uo., 44.

¹⁰ Uo., 49–50.

¹¹ Uo., 50.

vette figyelembe a társadalmi struktúrák – nyelvi, vallási, gazdasági és politikai – tényhelyzetei sokaságát és heterogén tényezőit,¹² és ezáltal végeredményben csak újabb többnemzetiségű és többvallású államokat eredményezett és eredményezhetett.¹³

A nagyhatalmi erőfeszítések és az Oszmán Birodalommal szembeni diplomáciai fellépések eredményeként 1859-ben egységes állammá váló Románia esetét középpontba helyezve a kisebbségvédelem és a vallásszabadság történelmi kapcsolatának szoros összefüggései figyelhetők meg gyakorlatilag napjainkig. E történelmi folyamat első elemeként – még az egységes román állam megteremtése előtt – az 1856. február 11-én kelt konstantinápolyi jegyzőkönyv emelendő ki, amely a dunai fejedelemségek lakosai számára polgári egyenjogúságot biztosított származástól és vallástól függetlenül.¹⁴ Tekintettel arra, hogy ebben az időszakban nyelvi és vallási kisebbségek – elsősorban a római katolikus csángókat és a zsidó közösség tagjait leszámítva – számottevő mértékben nem éltek Havasalföldön és Moldovában – a két román fejedelemségben¹⁵ –, az intézkedés döntően a zsidó lakosság jogainak biztosítása érdekében született meg. Második elemként az 1878. évi berlini kongresszus és szerződés emelhető ki. A berlini nagyhatalmi konferencia a Török Birodalom balkáni visszaszorulásának kérdését az egyensúlyi politika jegyében rendezte az orosz befolyás csökkentésével,¹⁶ emellett Románia, Bulgária, Szerbia, illetve Montenegró esetében a vallási kisebbségek jogainak biztosítását *quasi* általános szabállyá tette.¹⁷ A román állam elismerését eredményező 1878. évi berlini kongresszus egyebek mellett alapvető elvi tételként fogalmazta meg, hogy amennyiben valamely állam az európai közösségbe kíván tartozni, köteles előzetesen elismerni a valamennyi európai állam szervezetének alapját képező elveket, amelyek közül tételesen kiemelésre került a vallásszabadság¹⁸ mint alapvető emberi

¹² FERGUSON, Niall: *Civilizáció. A Nyugat és a többiek*, Budapest, Scolar Kiadó, 2016, 264–265.

¹³ Szalayné Sándor: *A kisebbségvédelem*, 51–52.

¹⁴ Uo., 46.

¹⁵ A fejedelemségek egyesülése idején Moldovában és Havasalföldön külön-külön népszámlálást tartottak, amelyek nemzetiségi tárgyban ugyan tartalmaztak adatfelvételt, de a vallási szempontú adatokból lehet következtetni a nemzetiségi arányokra. – BOIA, Lucian: *Románia elrománosodása*, Kolozsvár, Koinónia Könyvkiadó, 2016, 9–23.; Az összesített eredmény szerinti a 4 424 961 fős lakosság 94,89%-át jegyezték román ortodox vallásúnak, 3,03%-át zsidónak, 1,02%-át római katolikusnak, 0,65%-át protestánsnak, 0,19%-át lipován óhitűnek, 0,18%-át örmény katolikusnak, és végezetül 0,03%-át muzulmán vallásúnak. Tekintettel arra, hogy a román ortodox egyház hívei a vizsgált korban és napjainkban is szinte kizárólag román nemzetiségűek, az egyesült fejedelemségek nemzetiségi szempontból alapvetően egynemű jelleget mutattak. – VINCZE Gábor: *Gúzsyba kötött kisebbség. Magyarok a 20. századi Romániában*, Nagyvárad, Partium Kiadó, 2009, 8–11.

¹⁶ KISSINGER, Henry: *Diplomácia*, Budapest, Panem Könyvkiadó, 2008, 146–149.

¹⁷ BUDIȘTEANU, Radu: *Un nou capitol în dreptul internațional public și privat: minoritățile etnice, Minoritățile etnice un nou capitol în dreptul internațional public și privat*, București, „Voința” Const. Antonescu, 1928, 20–21.

¹⁸ Uo., 21.

jog biztosítása,¹⁹ értve ezalatt az egyházszervezetek létrehozásának szabadságát, illetve a hivatalviselés jogát vallási és származási különbség nélkül.²⁰

Tekintettel arra, hogy a korban az alapvető emberi jogként elismert vallásszabadság kérdése a kisebbségvédelem fő tárgya volt, a vallásszabadság kérdésére adott megoldások szükségképpen váltak a nemzeti kisebbségek jogi szabályozásának későbbi alapjává és modelljévé. A kisebbségi kérdések a vallásszabadságból fakadva váltak az emberi jogok kiterjesztésének új aspektusává mint a béke biztosításának alapkérdése, következésképpen az nem lehetett többé kizárólag az adott állam belügye, hanem nemzetközi jogi jelentőségű tárgyként az államelismerés egyik feltételévé vált.²¹

A LELKIISMERETI ÉS VALLÁSSZABADSÁG HATÁSA

A ROMÁN KIRÁLYSÁG ALKOTMÁNYOS RENDSZERÉRE AZ I. VILÁGHÁBORÚ VÉGÉIG

Alexandru Ioan Cuza Havasalföldön és Moldovában történt fejedelemmé választásával 1859-ben született meg a modern román állam,²² amely 1861-ben vette fel a Románia nevet. A dinamikus nacionalizmus korának ezen eredményét a nagyhatalmak kifejezetten támogatták és szorgalmazták, a leendő nemzetállam még a teljes függetlensége elnyerése előtt, 1866. július 12-én hirdette ki – az 1831. február 7-én elfogadott belga alkotmányon alapuló²³ – első Alkotmányát.²⁴ Az 1866. évi Alkotmány az egységes és oszthatatlan állam alaptételével²⁵ formailag egy modern alkotmányos monarchia államszervezetét írta le²⁶ és ennek megfelelően tartalmazta a románok jogait az egyéni jogok és jogegyenlőség alapján.²⁷ Az 1866. évi Alkotmány ugyanakkor nem alkotta meg a románok, mint politikai közösség fogalmát, ami végső soron arra a társadalmi tényre vezethető vissza, hogy az állam lényegét tekintve egynemzetiségű volt. A lelkiismereti és vallásszabadság jogát az 1866. évi Alkotmány 21. cikke tartalmazta abszolút jogként, de a román ortodox egyház államegyházi *statusát* – és így külön törvények szerinti privilegizált helyzetét – is rögzítette,²⁸ míg a 82. cikk az uralkodó és családja e vallásban való neveltetési kötelezettségét is előírta.²⁹

¹⁹ Búza: *A kisebbségek*, 72.

²⁰ Szalayné Sándor: *A kisebbségvédelem*, 47.

²¹ Búza: *A kisebbségek*, 72–73.

²² MURZEA, Cristinel Ioan – MATEFI, Roxana: *Evoluția statului și dreptului românesc*, București, Editura Hamangiu, 2015, 150–152.

²³ ALEXIANU, George: *Dreptul constituțional*, București, Editura Librăriei Socec & Co., 1926, 82.

²⁴ A Hivatalos Lap 1866. június 1-i 142. számában kihirdetett Románia Alkotmány – Constituția României din 1866.

²⁵ Murzea–Matefi: *Evoluția*, 95.

²⁶ VÖLGYESI Levente: Kelet-Európa és a Balkán államai, in: Mezey Barna – Szente Zoltán (szerk.): *Európai alkotmány- és parlamentarizmus történet*, Budapest, Osiris, 2003, 367–368.

²⁷ DISSCESCU, G. Constantin: *Dreptul constituțional*, București, Editura Librăriei Socec & Co., 1915, 430., 440–414.

²⁸ Dissescu: *Dreptul*, 549–563.

²⁹ Uo., 817.

Az alkotmányjogi helyzetet illetően emelendő ki, hogy az 1866. évi Alkotmány a benne foglalt jogok gyakorlását alapvetően az állampolgársághoz kötötte, viszont e jogi feltételt kiegészítette a román minőség közelebbről meg nem határozott intézményével, amelyet bizonyos – közelebbről azonban körül nem írt, a román nemzettel szemben fennálló morális – kötelezettségekkel azonosítottak.³⁰ A nemzettel szemben elvárt, de meg nem határozott erkölcsi kötelezettségek bizonytalan tartalma és értelmezési lehetőségei ennek megfelelően már ekkor előrevetítették a későbbi román jogalkotás és jogalkalmazás nacionalista természetű torzulásait.

A jogok gyakorlásának és élvezetének feltételeként előírt állampolgárság megszerzését az 1866. évi Alkotmány eredeti 7. cikke ugyanakkor kizárólag keresztények számára tette lehetővé.³¹ E feltétel azonban – figyelemmel a fentebb kifejtettekre – ekkor már nem volt összeegyeztethető a nemzetközi jog elvárásaival, amely ellentmondást a román állam teljes szuverenitását elismerő 1878. évi berlini szerződés 44. cikke rendelt feloldani. A nemzetközi előírás az államelismerés feltételeként a lelkiismereti és vallásszabadság biztosítását, a vallási téren való teljes jogegyenlőség megteremtését, azaz a polgári és politikai jogok vallási különbség nélküli egyenlő biztosítását fogalmazta meg.³² Az 1878. évi berlini szerződés teljesítéseként Románia 1879-ben módosította az 1866. évi Alkotmány 7. cikkét, és törölte az állampolgársági feltételként megfogalmazott keresztény hit előírását.³³ Az alkotmánymódosítás ugyanakkor a román politikum és közvélemény ellenállása³⁴ okán ténylegesen formális volt, elvégre a román állampolgárság megszerzése ezt követően az állampolgársági kérelem egyedi parlamenti jóváhagyásával, külön egyedi törvénnyel való elfogadásával volt lehetséges,³⁵ amit indokolás nélkül megtagadhatott a törvényhozó. Következésképpen az alkotmánymódosítás és az állampolgársági törvények a nemzetközi kötelezettség formái, de nem cél és tartalom szerinti teljesítését jelentette,³⁶ amely *contra legem et ratio* megoldást román részről a korban sem tagadták, és azt a zsidó közösség oldaláról jelentkező gazdasági veszéllyel indokolták.³⁷

A nemzetállami alapállást elfoglaló és a teljes szuverenitását és függetlenségét első államcélként teljesítő Románia az elkövetkezendő évtizedekben irredenta állampolitikai célt vallott, igaz azt a nagyhatalmak szomszédjaként csak korlátozottan és közvetetten érvényesíthette. A román irredentizmus programja – amely

³⁰ Uo., 619, 622–623.

³¹ Uo., 370.

³² Budişteanu: *Un*, 21, 43.

³³ Dissescu: *Dreptul*, 370.

³⁴ Uo., 632–641.

³⁵ TEODORESCU, Anibal: *Tratat de drept administrativ*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice „Eminescu” S.A., 1929, 34.

³⁶ DURANDIN, Catherine: *A román nép története*, Budapest, Maccenas Könyvek, 1998, 170–171.

³⁷ Dissescu: *Dreptul*, 632–641.

egyre hangsúlyosabban hatotta át a román közvéleményt³⁸ – valamennyi román nemzetrészt egy homogén nemzetállamban, a modernizált Román Királyság államában való egyesülését vallotta,³⁹ amelyre azonban háború nélkül nem kínálkozott lehetőség. A háború útján történő nemzetegyesítés első sikerét Románia három és fél évtizeddel később Bulgáriával szemben a II. Balkán-háborúban érte el, az 1913. augusztus 10-én aláírt bukaresti békeszerződés⁴⁰ rendelkezései szerint megszerezve az úgynevezett Kvadrilatert,⁴¹ igaz a terület vegyesajkú lakosságának csak alig 2,4%-a volt román nemzetiségű.⁴²

Az I. világháború kitörésekor a román államcél részleges vagy akár teljes érvényesítésére valós lehetőség nyílt és a román közhangulat ennek megfelelően már egy új román korszak eljövételének reményét hirdette.⁴³ Ekkor azonban formailag Románia a Hármasszövetség tagjaként pontosan azzal az állammal – Ausztria–Magyarországgal – állt szövetségben, amellyel szemben a legnagyobb területi igénye jelentkezett, míg az Orosz Birodalommal szembeni területi követelése és fenti szövetségi kötelezettsége ellenére 1914-ben még nem lépett be a háborúba. Az antant hatalmak – felismerve a román államcél jelentőségét – végül az 1916. augusztus 17-i bukaresti titkos megállapodásban a román hadba lépés ellentételezéseként elismerték azt,⁴⁴ így az egységes román nemzetállam megteremtése érdekében⁴⁵ Románia, szövetségesi kötelezettségével ellentétesen, 1916-ban a Központi Hatalmakkal szemben belépett az I. világháborúba.⁴⁶ Románia a háborús szerepvállalás kezdeti sikerei ellenére egy év múlva teljes katonai vereséget szenvedett⁴⁷ és a Központi Hatalmakkal 1918. május 7-én Bukarestben békét kötött.⁴⁸ A bukaresti béke – rávilágítva az 1878. évi berlini szerződés formai teljesítésére – a lelkiismereti és vallásszabadság tárgyában is tartalmazott előírásokat 27. és 28. cikkeiben, és a vallásszabadság biztosítása érdekében a megnevezett keresztény felekezeteken túl a zsidó, illetve a muzulmán vallás román ortodox vallással való egyenjogúságát

³⁸ Murzea–Matefi: *Evoluția*, 134–142.

³⁹ MARCU, P. Liviu: *Istoria dreptului românesc*, București, Lumina Lex, 1997, 207.

⁴⁰ A Hivatalos Lap 1913. december 11-i 203. számában megjelent 6736/1913. dekrétum az 1913. július 28-i bukaresti békeszerződés ratifikálásáról és a békeszerződés szövege – *Tratatul de pace, încheiat la București la 28 iulie 1913. Decretul nr. 6736/1913 privind ratificarea Tratatului de pace, încheiat la București la 28 iulie 1913.*

⁴¹ Teodorescu: *Tratat*, 102.

⁴² Boia: *România*, 23.

⁴³ Dissescu: *Dreptul*, 293.

⁴⁴ VESA, Vasile: *Transilvania în timpul Primului Război Mondial (1914–1918)*, in: Pop, Ioan-Aurel – Năgler, Thomas – Magyarai András (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. III.*, Cluj-Napoca–Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane–Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016, 471.

⁴⁵ Marcu: *Istoria*, 207.

⁴⁶ DJUVARA, Neagu: *A románok rövid története*, Kolozsvár, Koinónia, 2010, 270–275.

⁴⁷ Uo., 272–275.

⁴⁸ Az 1918. május 7-i bukaresti béke német hivatalos szövege – Friede von Bukarest, in: *Deutscher Reichsanzeiger*, No. 108. 1918.

írta elő, kiemelve, hogy a vallási különbség egyebekben nem befolyásolhatta a polgári és politikai jogok gyakorlását sem.

A Központi Hatalmak összeomlása új helyzetet teremtett Románia számára 1918 őszén, így – az 1918. május 7-i bukaresti békeszerződést megszegve – újrászervezte hadseregét, és mivel a fegyverszüneti megállapodásokban nem volt szerződő fél, 1918. november 10-én ismételten belépett az I. világháborúba, megszállva Erdélyt,⁴⁹ a Magyarországi Tanácsköztársaság elleni fellépés indokolásával pedig további magyar területeket és Budapestet is.⁵⁰ Az irredenta államcél – alig fél évvel az annak lehetetlenségét rögzítő 1918. május 7-i bukaresti békét követően – 1918 novemberének végére katonailag megvalósult.

AZ I. VILÁGHÁBORÚ VÉGE ÉS AZ 1923. ÉVI ALKOTMÁNY ELFOGADÁSA

A Román Királyság államcélját 1918 őszén *de facto*, az I. világháborút lezáró Párizs környéki békerendszerrel 1920-ra *de iure* elérte. Ennek megfelelően az alapvetően egynemzetiségű és egyvallású román állam olyan új államkeretek között találta magát, amelyek az addigi, lényegében véve homogén vallási és nemzetiségi viszonyait gyökeresen átalakították,⁵¹ egyben alkotmányos rendszerének új alapokra helyezését valós államszervezési kihívások sokaságával szembesítették. Másképpen megfogalmazva Románia bár irredenta államcélját elérte, a különböző államoktól nyert területek megszerzésének tényéből fakadóan komoly integrációs kihívásokkal állt szemben mind a jogi, mind a gazdasági, mind pedig a társadalmi egységesítését tekintve, elvégre az általa elfoglalt területekkel gyarapodott állam gyakorlatilag csak egyetlen közös nevezővel, a többségi román nyelvvvel rendelkezett.⁵² Az e kihívásokra adandó válaszokat azonban a nemzetállam 1866. évi alkotmányos értékválasztása, a román szupremácia megteremtése egyértelmű jogalkotási korlátok közé szorította valamennyi jogterületen, és amely ugyan később elkönyvelhetett részeredményeket, de végső soron néhány évtized alatt teljes kudarcot vallott. E kihívások egyik elemeként a lelkiismereti és vallásszabadság kérdésének aspektusai is jelentőséggel bírtak, rávilágítva a román alkotmányozó hagyományos ortodoxiát előnyben részesítő állásfoglalása mellett arra, hogy e legrégebbi szabadságjogot a román állam valójában a román szupremáciát biztosító eszközként használta.

Románia integrációs szemléletű politikájának lehetséges kiindulópontját – amely tehát az elődállamok örökségéből fakadó különbségeket sikerrel feloldhatta volna – elsősorban az 1918. december 1-én az erdélyi és magyarországi románok

⁴⁹ ORMOS Mária: *Padovától Trianonig. 1918–1920*, Budapest, Kossuth, 2020, 117–121.

⁵⁰ PREDĂ, Dumitru: Factor diplomatic și factor militar în înfăptuirea și recunoașterea internațională a Unirii românilor. De la Alba Iulia, 1 decembrie 1918, la Trianon, 4 iunie 1920, in: Pușcaș, Vasile – Sava, N. Ionel (eds.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020, 56–67.

⁵¹ BOIA, Lucian: *Miért más Románia*, Kolozsvár, Koinónia, 2013, 54–60.

⁵² Djuvara: *A románok*, 278.

nagy nemzetgyűlése által elfogadott Gyulafehérvári Határozatok (a továbbiakban: Gyulafehérvári Határozatok) III. pontja⁵³ jelenthette, amely lényegében a többnemzetiségűvé és többvallásúvá váló új Román Királyság alkotmányos berendezkedésével kapcsolatos alapelvek gyűjteménye volt.⁵⁴ A teljes nemzeti szabadság elismerését megfogalmazó III. pont egyenlő jogokat, a vallásszabadságot, a gondolatszabadságot, a sajtószabadságot, a gyülekezési jogot és az egyesülési jog előírásait⁵⁵ kiemelve egyértelműen a román alkotmányos rend tartalmi hiányosságaira világít rá, míg a földreform a nagybirtokok és hitbizományok megszüntetésével közvetlenül elsősorban a magyar nemzetiség tagjainak, illetve intézményeinek, egyházainak tulajdonában álló földterületek kisajátítását és a román nemzetiségűek javára való átadását vetítette előre, és ezáltal a nemzetállam politikai célját szolgálta. A Gyulafehérvári Határozatok III. pontja jogalkotási eredményekre közvetlenül nem vezetett, és kizárólag az I. pont, azaz a magyarországi és erdélyi területek egyesülése Romániával került a román jogrendbe becikkelyezésre.⁵⁶

A Gyulafehérvári Határozatoktól eltérően a Szövetséges és Társult Főhatalmak felismerték a fenti tényhelyzetet és az abból fakadó kihívásokat, és ez jogi eredményre vezetett a Romániával 1919. december 9-én aláírt Párizsi kisebbségvédelmi szerződés⁵⁷ által. A Párizs környéki békekonferencián ugyanis az 1916. augusztus 17-i bukaresti titkos megállapodással szemben végül az 1918. május 7-i bukaresti békekötés egyetlen következményeként Románia nem nyert a nagyhatalmakkal azonos tárgyalási pozíciót,⁵⁸ és alárendelt szerepéből fakadóan kénytelen volt az alapvetően az újjászervezett Lengyelország részére kidolgozott kisebbségvédelmi szerződésrendszer részesévé válni. A Szövetséges és Társult Főhatalmak álláspontja az volt, hogy a Romániának juttatandó területeken bár a román elem tagadhatatlanul többségben volt, de ezeken a területeken jelentős számú nemzetiség is élt.⁵⁹ E tényhelyzetekből fakadó konfliktusok lehetősége a teljes békerendszer stabilitását veszélyeztető körülményként állt fent, amelyet a lehető legkisebb mérték-

⁵³ IONESCU, Cristian: *Tratat de drept constituțional contemporan*, București, Editura C.H. Beck, 2019, 734.

⁵⁴ MANIU, Iuliu: *Problema minorităților. Extras din volumul „Politică Externă a României”*, București, Institutul Social Român, 1925, 5–8.

⁵⁵ Teodorescu: *Tratat*, 64.

⁵⁶ A Hivatalos Lap 1918. december 13-i 212. számában kihirdetett 3631/1918. rendelettvény az erdélyi, bánáti, körösvidéki, szatmárvidéki és máramarosi területeknek a Román Királysággal való egyesüléséről – Decretul-lege nr. 3631/1918 privitor la alipirea Transilvaniei la Regatul României.

⁵⁷ A Hivatalos Lap 1920. szeptember 23-i 140. számában kihirdetett 3699. törvény a Szövetséges és Társult Főhatalmak és Ausztria között 1919. szeptember 10-én Saint-Germainben kötött békeszerződés és a Szövetséges és Társult Főhatalmak és Románia között 1919. december 9-én Párizsban kötött kisebbségvédelmi szerződés becikkelyezéséről – Lege Nr. 3699. prin care guvernul este autorizat a ratifica și a face să se execute tratatul de pace împreună cu anexele lui, încheiat de Puterile Aliate și Asociate cu Austria, în Saint Germain, la 10 septembrie 1919, și Tratatul asupra minorităților semnat la Paris la 9 decembrie 1919.

⁵⁸ L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918-1920-ban*, Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020, 37., 52.

⁵⁹ GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*, Budapest, Maccenas, 1989, 100–101.

re volt szükséges redukálni,⁶⁰ emellett külön hangsúlyt képezett az 1878-as berlini szerződésből fakadó kötelezettségek késedelmes teljesítése.⁶¹ Következésképpen a Szövetséges és Társult Főhatalmak indokoltak tekintették még az államterületek jogi átadása előtt – annak feltételeként⁶² – megfelelő nemzetközi jogi garanciák érvényesítését Romániával szemben.⁶³ Románia e körben nyíltan bírálta a Szövetséges és Társult Főhatalmak fenti álláspontját,⁶⁴ függetlensége és szuverenitása elleni támadásként értékelte az 1878. évi berlini kongresszusra való utalásokat,⁶⁵ továbbá az államok szuverén egyenlősége elvébe ütközőnek ítélte a kisebbségvédelmi szerződések rendszerét arra hivatkozva, hogy annak elemei a Nemzetek Szövetségének nem minden tagállamára kötelezők.⁶⁶ A román jogirodalom ezen alapállása a későbbiek során sem változott, a kisebbségvédelmi rendszert alkalmatlannak tartotta a kérdés rendezésére, de nem hatékonysági szempontból, hanem mert e *partialis* rendszer a román álláspont szerint súlyosan sértette az államok egyenlőségét és szuverenitását.⁶⁷ Románia végső hivatkozása szerint a Párizsi kisebbségvédelmi szerződésben foglalt kötelezettségeket mint tárgyi jogokat mindenki, így kisebbségei számára is már biztosította külön kötelezettségvállalás nélkül, így a nemzetközi kötelezettségvállalás felesleges.⁶⁸ A Szövetséges és Társult Főhatalmak ezen érveket nem fogadták el, és ultimátumot intéztek a román kormányhoz,⁶⁹ amit követően Románia végül megkötötte a Párizsi kisebbségvédelmi szerződést,⁷⁰ a sérelmezett 1878-as berlini szerződésre vonatkozó utalásokat viszont törölték.⁷¹ A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés ultimátum jellege döntő jelentőségű, elvégre a szerződésben rögzített rendelkezések elfogadásához, a rendelkezésekből fakadó jogok tényleges biztosításához hiányzott a román állam valós akarata.⁷² A kisebbségvédelemre vonatkozó valós törvényhozói szándék hiányában a későbbi, tárgyi jogszabályok megalkotása és értelmezése a kisebbségvédelmi rendelkezések lényegével ellentétes eredményekre vezetett.

A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés részletesen szabályozta a román állam kisebbségekkel szembeni kötelezettségeit, mint a kisebbségek jogait. A szerződés

⁶⁰ Uo., 84–85.

⁶¹ L. Balogh: *Románia*, 54.

⁶² Thomas Woodrow Wilson amerikai elnök beszéde a békekonferencia plenáris ülésén, 1919. május 31-én, in: Galántai: *Trianon*, 189–192.

⁶³ L. Balogh: *Románia*, 53–54.

⁶⁴ Galántai: *Trianon*, 99.

⁶⁵ NAGY Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*, Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., 1944, 22.

⁶⁶ SOFRONIE George: *Contribuțiuni la o reconstrucție a dreptului minorităților*, București, „Profesorului G. Meitani. Omagiu” Tipografia I, N. Copuzeanu, 1936, 12–13, 15.

⁶⁷ Uo., 30–38.

⁶⁸ GAFTOESCU, I. Vintilă: *Poziții juridice în dreptul internațional. Problema minorităților*, București, Imprimeriile „Curentul” S.A., 1939, 134–137.

⁶⁹ Galántai: *Trianon*, 102–105.

⁷⁰ L. Balogh: *Románia*, 55–56.

⁷¹ Galántai: *Trianon*, 105–108.

⁷² L. Balogh: *Románia*, 56.

bevezető rendelkezései a Szövetséges és Társult Főhatalmak fent ismertetett álláspontját rögzítették a többnemzetiségű állam tényének közvetett elismerésével, és ezen okból tartalmazták, hogy Románia – az ultimátum ténye ellenére – a saját szuverén, és következőképpen a többi államéval egyenlő akaratából a szabadság és az igazság biztosítékaként mind régi, mind megnövekedett államterülete lakóinak, fajra, nyelvre vagy vallásra való tekintet nélkül megfelelő jogokat ad, és azokat biztosítja a szerződés alkotmányjogi garanciája és nemzetközi jogi biztosítékai mellett.⁷³ A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés alkotmányjogi garanciájaként Románia vállalta a szerződés rendelkezéseinek alaptörvényként való elismerését és kötelezte magát arra, hogy a szerződés rendelkezéseivel szemben sem törvényt, sem rendeletet vagy hivatalos intézkedést nem hoz, illetve ilyen állami aktus nem lehetett hatályos.⁷⁴ A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés tételes rendelkezései egyértelműen tartalmazták a Romániától elvárt kisebbségeket érintő jogalkotás alapvető kiindulópontjait, illetve minimumkereteit,⁷⁵ a vallásszabadság tárgyában pedig a 2., 8–10. cikkek, valamint a zsidó közösség tekintetében a 7. cikkben megfogalmazott állampolgársági klauzula kimerítő rendelkezéseket tartalmaztak. A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés ugyanakkor éles ellentétben állt a Román Királyság alkotmányos berendezkedésével, az *unitárius nemzetállam* értékválasztásával, amelyet nemcsak történelmi örökségként, hanem az állam függetlenségi háborúja és I. világháborús szerepvállalása sikerének zálogaként is értékelték. Az 1866. évi Alkotmány egységes nemzetállam melletti értékválasztása a román jogalkotást ennek megfelelően nemcsak az így meghatározott korlátok közé szorította,⁷⁶ hanem annak alá is rendelte, és ezt az örökséget az I. világháborút követően elfogadott új, 1923. évi Alkotmány⁷⁷ is felvállalta.

Fentiek szerint bár a nemzetközi jog elsőbbsége által a román alkotmányozó, illetve törvényhozó hatalom nyilvánvaló és egyértelmű kötelezettségei és korlátai felállításra kerültek, és a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 1920. szeptemberi 26-i ratifikálásával annak jogforrási jellege nyilvánvalóvá vált,⁷⁸ a rendelkezések alkotmányba foglalására, alkotmányos vagy alaptörvény jellegének elismerésére később nem került sor, így az a külön nevesített alkotmányjogi biztosítékát nem nyerte el.⁷⁹ A román törvényhozás megismételte az 1878 óta követett eljárását, amiből fakadóan a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés hatékony végrehajtása kétségessé vált,⁸⁰ sőt egyes rendelkezéseit hallgatólagosan hatályon kívül is helyezték.⁸¹ Az 1923. évi

⁷³ Nagy: *A kisebbségek*, 22–25.

⁷⁴ Gaftoescu: *Pozitii*, 115–116.

⁷⁵ Nagy: *A kisebbségek*, 20–25.

⁷⁶ Murzea–Matefi: *Evoluția*, 243.

⁷⁷ A Hivatalos Lap 1923. március 29-i 282. számában kihirdetett Románia Alkotmánya – Constituția României din 1923.

⁷⁸ L. Balogh: *România*, 57.

⁷⁹ Nagy: *A kisebbségek*, 49–50.

⁸⁰ L. Balogh: *România*, 57.

⁸¹ Nagy: *A kisebbségek*, 74, 77–78.

alkotmányozás során az az álláspont nyert elismerést a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés világos szövegével szemben, hogy a nemzetiségi kisebbségek tekintetében az általános törvényhozás útján kell eljárni, mert ellenkező esetben Románia szuverenitása sérülne.⁸² A román politikum álláspontja e körben egyértelmű volt, egyetlen nemzetközi szerződés sem írhatta felül a román Alkotmányt és nem vezethetett belügyi nemzetközi ellenőrzésére,⁸³ ennek eredményeként a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés a jogforrási hierarchiában a mindenkor alatti törvényi szintre került. Románia a nemzetközi jog és a belső jog közti ellentmondást a belső jog javára döntötte el, amihez nemcsak a politikum és a törvényhozás, hanem a bírói gyakorlat is csatlakozott jogalkalmazása során.

A NEMZETÁLLAMI ALAPÁLLÁS ÉS A LELKISMERETT ÉS VALLÁSSZABADSÁG KÉRDÉSE
A ROMÁN KIRÁLYSÁG 1923. ÉVI ALKOTMÁNYÁNAK HATÁLYA ALATT

Az I. világháború eredményeinek jogi következményeként hamarosan megalkották a területében megnövekedett Románia 1923. évi Alkotmányát,⁸⁴ amely 1923. március 28-án nyert királyi szentesítést.⁸⁵ Annak ellenére, hogy az alkotmányozás során a tudományos élet és a politikum képviselői⁸⁶ egyaránt fontos elképzeléseket és javaslatokat fogalmaztak meg annak érdekében, hogy az új román állam új alaptörvénye egy valós és hatékony alkotmányosság alapja legyen⁸⁷ – beismervé az 1866. évi Alkotmány súlyos fogyatékosait⁸⁸ –, a többségi álláspont változatlanul az egységes nemzetállam kiinduló koncepcióját vallotta.⁸⁹ Mindezeknek megfelelően az alkotmányjogi értékválasztás nem került módosításra, az 1923. évi Alkotmány 1. cikke változatlanul az egységes és oszthatatlan állam, de már a nemzetállam alapján állt⁹⁰ a fiatal nemzetállamok türelmetlen nacionalizmusának példajaként.⁹¹ A román politikum kisebbségellenes attitűdjéből és homogén nemzetállami alapállásából fakadóan a korszakban így az állam nem vált tényleges demokráciává, centralizációs és homogenizációs politikája évszázados viszonyok

⁸² Uo., 51.

⁸³ Ion I. C. Brătianu levele Victor Antonescu párizsi követnek a kisebbségi szerződésről való megállapodás feltételeiről (Bukarest, 1919. november 2.). in: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban*, Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020, 214–215.

⁸⁴ Marcu: *Istoria*, 221–224.

⁸⁵ Ionescu: *Tratat*, 744.

⁸⁶ Uo., 742–744.

⁸⁷ Nagy: *A kisebbségek*, 25.

⁸⁸ Durandin: *A román*, 224–225.

⁸⁹ GUSTI, Dimitrie: Cuvânt de deschidere, in: Dissescu, G. Constantin (ed.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922, 2. – „Nemzeti államunk – az óriási világháborúban szerzett kevés pozitív javak egyike – a (román) nemzet jogi és politikai megszemélyesítése.” – in: SÜLYOK István: Könyvszemle – Románia új alkotmánya, *Magyar Kisebbség* 1(1922/4), 122.

⁹⁰ Murzea–Matefi: *Evoluția*, 239.

⁹¹ LUKACS, John: *A történetírás jövője*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 2012, 37.

áttörését eredményezte,⁹² azaz a nemzetállami célnak az 1923. évi Alkotmány ténylegesen alárendelt volt, a nemzetállam megteremtésének elsődleges programja államszervezeti változásoktól függetlenül valamennyi jogalkotási, végrehajtási és jogalkalmazói aktusban érvényesült, azt – a nemzeti kisebbségek kivételével – megváltozhatatlan értékmérőnek és közös nevezőnek tekintették.

A nemzetállami alapállást pontosította és a jogegyenlőség 1923. évi Alkotmány 5. cikkében foglalt formai teljesítését árnyalta a román alkotmányjog azon felfogása, amely szerint a nemzet tagjai egyének,⁹³ de a nemzet – mintegy visszautalva az 1866. évi Alkotmánynál ismertetett morális kötelezettségekre – egyfajta spirituális-lelki közösség, amely lelki alapon manifesztálódva összetartozás-tudatként érvényesül.⁹⁴ Az így felfogott nemzet mint közösség a letéteményese a népakaratnak és a szuverenitásnak, ezáltal a nemzet különleges jogtudattal rendelkezik saját sorsát illetően, így alkot a népakarat kifejezésével nemzetállamot, és e nemzetállam eredményez jogállamot.⁹⁵ A román alkotmányjogi gondolkodásból tehát az a nyilvánvaló következtetés vonható le, hogy a nemzet mint közösség tagja csak az lehet, aki a fenti lelki összetartozást vallja, elvégre csak ezen egyének közössége fejezheti ki a népakaratot és lehet alanya a szuverenitásnak. Következésképpen a román lelki összetartozás egyéni megvallása, annak tudata és az azzal való azonosulás hiányában a kirekesztés, a kisebbségek alárendeltsége alkotmányjogi legitimitást nyerhetett. A fenti összefüggés egyben magyarázatot ad a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés formai teljesítését eredményező román álláspont eddig feltárt tényezőin túl arra, hogy bár a román irodalom által sem vitatott módon a Párizsi kisebbségi szerződés lényege a faji, nyelvi, vallási kisebbségek jogainak biztosítása,⁹⁶ de ezen jogok a többség–kisebbség relációjában csak egyéni és nem közösségi szinten voltak értelmezhetők.⁹⁷ Ennek megfelelően az 1923. évi Alkotmány hatálya alatt a kisebbségek tagjai mint egyének és mint közösségek a jogegyenlőség deklarálása ellenére amennyiben a román nemzethez tartozás feltételét nem fogadták el, alárendelt helyzetbe kerültek, politikai, gazdasági és jogi kiszolgáltatottsággal szembesültek, így a román államnacionalizmus és annak joga által támogatott nemzetépítési technikák okán ellehetetlenült a többség–kisebbség viszony és az integráció.⁹⁸

Az 1923. évi Alkotmány 5–32. cikkei tartalmazták a románok jogait, és konkrét politikai nemzetfogalom meghatározása nélkül rögzítették, hogy a románokat az alkotmányban, illetve a törvényekben rögzített, megállapított jogok faji, nyelvi

⁹² GYÓRI SZABÓ RÓBERT: *A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig*, Budapest, Helikon, 2011, 86–87.

⁹³ Teodorescu: *Tratat*, 49–50.

⁹⁴ Dissescu: *Dreptul*, 619.

⁹⁵ Gaftoescu: *Pozíții*, 41–43.

⁹⁶ Uo., 56.

⁹⁷ Uo., 59–60, 68, 79–85, 148–150.

⁹⁸ BOTTONI, Stefano: *Szűz a székegyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*, Csíkszereda, Pro-Print Kiadó, 2008, 6–7.

vagy vallási különbségtétel nélkül illetik meg.⁹⁹ A jogok alanyai változatlanul az állampolgárság-alapú megközelítés alapján a román állampolgárok voltak, de mivel a román nemzet részeinek nem tekintették a fentiek szerint a kisebbségeket, e megközelítés a jogértelmezés kirekesztő gyakorlatára adott alapot.

Az 1923. évi Alkotmány ilyen kiindulóponton a 22. cikkében bár rögzítette a lelkiismereti szabadság korlátlanágát és a felekezeti egyenjogúságot,¹⁰⁰ de a harmadik és negyedik bekezdésben az ortodox és görögkatolikus egyházakat már nemzetiségi alapon rangsorolta¹⁰¹ és minősítette román egyházakká,¹⁰² elsőbbségi jogot adva számukra a többi egyházzal szemben. Az ortodox egyház autonómiája és kivételes helyzetének alkotmányos alapja az ország hagyományos berendezkedésében és az évszázadok során kialakult állammal való együttműködésében volt fellelhető.¹⁰³ Az alkotmányos különbségtétel másik okát az képezte, hogy a római katolikus, illetve a protestáns egyházak hívei alapvetően nem román nemzetiségűek, következésképpen idegenek, illetve külföldi egyházi kapcsolataik is ezen idegenségüket erősítették.¹⁰⁴ Az ortodox egyház uralkodó egyház minőséget nyert széles körű autonómiát élvezve,¹⁰⁵ a görögkatolikus egyház a hierarchiában következő román egyházként a többi egyházzal szembeni elsőbbségi jogot élvezett.¹⁰⁶ Az alkotmányos különbségtétel 1925-ben törvényi¹⁰⁷ szabályozást nyert, amely jogszabály az ortodox egyház javára jelentős vagyont jutatott, és a fenntartásával járó személyi kiadások állami viselését is szabályozta.¹⁰⁸ Az 1923. évi Alkotmány 22. cikke a többi egyház vonatkozásában külön törvény megalkotását írta elő,¹⁰⁹ amelyet a vallásügyi törvény¹¹⁰ elfogadása teljesített, megismételve az alkotmá-

⁹⁹ Durandin: *A román*, 224.

¹⁰⁰ Alexianu: *Dreptul*, 179–184.

¹⁰¹ NAGY Mihály Zoltán: Márton Áron püspök élete és kora, in: Nagy Mihály Zoltán – Bodeanu, Denisa: *(Le)hallgatásra ítélve*, Marosvásárhely–Nagyvárad–Kolozsvár, Lector–Varadinum Alapítvány–Iskola Alapítvány, 2019, 18.

¹⁰² Durandin: *A román*, 239–240.

¹⁰³ PASCU, Iuliu: Autonomia administrativă bisericii ortodoxe, in: *Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926–1936.*, București, Institutul de Arte Grafice „Lucaefărul” S.A. 1936, 229.

¹⁰⁴ CÂNDEA, R.: Organizația bisericească în constituție, in: Dissescu, G. Constantin (ed.): *Noua constituție României, României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*, București, Institutul Social Român, 1922, 345–348.

¹⁰⁵ Pascu: *Autonomia*, 225–233.

¹⁰⁶ BRĂȚIANU, I. Vintilă: Nevoile statului modern și constituția României Mari, in: Dissescu, G. Constantin (ed.): *Noua constituție României, României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*, București, Institutul Social Român, 1922, 29–30.

¹⁰⁷ A Hivatalos Lap 1925. május 6-i 97. számában kihirdetett román ortodox egyház szervezetről szóló törvény – lege pentru organizarea bisericii ortodoxe române.; A Hivatalos Lap 1925. május 6-i 97. számában kihirdetett román ortodox egyház szervezeti szabályzata – organizarea bisericii ortodoxe române.

¹⁰⁸ Nagy: *A kisebbségek*, 102.

¹⁰⁹ Teodorescu: *Tratat*, 68–72.

¹¹⁰ A Hivatalos Lap 1928. április 22-i 89. számában kihirdetett vallásügyi törvény – lege pentru regulul general al Cultelor.

nyos különbségtételt,¹¹¹ és fokozott állami ellenőrzést vezetett be.¹¹² A jogszabály a római katolikus egyház tekintetében jelentős átszervezéseket eszközölt a román elem befolyásának biztosítása érdekében, illetve megfosztotta jogi személyiségétől az erdélyi római katolikus Státust, a Vatikánnal 1927. május 10-én kötött konkordátum értelmében.¹¹³

Az idézett jogszabályok tehát tökéletes ellentétben álltak a kapcsolódó jogokat deklaráló és a vallásfelekezetek egyenjogúságát tartalmazó nemzetközi jogi rendelkezésekkel, így a felekezetek egyenjogúsága csak az ortodox, illetve a görögkatolikus egyházon kívül érvényesülhetett. Az alkotmányos különbségtétel alapjain kialakult, kisebbségeket sértő gyakorlat megnyilvánult a vallási kisebbségek intézményei, tisztviselői működésének hatósági és bírósági – adott esetben erőszakos – akadályozása mellett az egyházak anyagi terheivel,¹¹⁴ a felekezetek vallási tisztségviselőinek bérezésével, nyugdíjazásával¹¹⁵ kapcsolatos kötelezettségek végrehajtása során is. A fenti gyakorlat mellett az alkotmányos jelentőségűnek ítélt földreform továbbá közvetlenül kihatott az egyházak működésére, kiemelve, hogy a későbbiek során az egyházak javára alkotott jogszabályok is kivétel nélkül a román egyházakat részesítették ingatlanvagyonban.¹¹⁶ Az alkotmányos hierarchia eredményeként a román egyházak látványos előretörése volt megfigyelhető, az ortodox egyház a jelentős mértékű áttérés,¹¹⁷ a földvagyonhoz juttatás következtében megkettőzte struktúráját és a folyamat nemzetállami programmal összhangban álló jelképeként a kisebbségek által lakott területeken templomépítések sorozata vette kezdetét,¹¹⁸ egyebekben pedig a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 11. cikkében meghatározott erdélyi székely és szász közületek vallási önkormányzata sem valósult meg.¹¹⁹

A vallásszabadsághoz kapcsolódva emelendőek ki végezetül az 1923. évi Alkotmány 72–73. cikkeinek rendelkezései, amelyek a hivatalból vagy méltóság alapján betöltött szenátorokat sorolták fel a törvényhozás tagjaiként. E szenátorok között szerepeltek a metropoliták, a román ortodox és a görögkatolikus egyház megválasztott megyéspüspökei,¹²⁰ illetve az elismert vallásfelekezetek felekezetenként is

¹¹¹ Teodorescu: *Tratat*, 68–69.

¹¹² MIKÓ Imre: *Huszonkét év – az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*, Budapest, Studium, 1941, 75–76.

¹¹³ Uo., 76–78.

¹¹⁴ Nagy: *A kisebbségek*, 102–108.

¹¹⁵ BIRÓ Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867-1940*, Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2002, 332–335.

¹¹⁶ Nagy: *A kisebbségek*, 105–106.

¹¹⁷ KARDHOZÓ Károly: Adatok a vallási áttéréseknek nemzetpolitikai jelentőségéhez kisebbségi szempontból, *Magyar Kisebbség* 19(1940/9), 193–200.

¹¹⁸ BÁRDI Nándor: A „nemzeti egyházak” egyházi terjeszkedése és az áttérések, in: Bárdi Nándor – Pál Judit (szerk.): *Székegyföld története III. kötet*, Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haász Rezső Múzeum, 2016, 454–457.

¹¹⁹ A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és gazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt, *Magyar Kisebbség* 9(1930/17), 629.

¹²⁰ Alexianu: *Dreptul*, 347–365.

egy-egy szenátorral, amennyiben az adott felekezet híveinek lélekszáma a kétszáz-ezer főt meghaladta.¹²¹ A korlát a muzulmánok egyházi fejére nem vonatkozott, de az unitárius egyház e szabály miatt elvesztette képviselőjét,¹²² amely különbségtétel a muzulmánok számarányával összehasonlítva sem volt alkotmányosan indokolható.

A LELKIISMERETI ÉS VALLÁSSZABADSÁG KÉRDÉSE AZ OKTATÁSBAN
ÉS A GAZDASÁGI ÉLETBEN AZ 1923. ÉVI ALKOTMÁNY HATÁLYA ALATT

Jogi értelemben a fentiek szerint a román állam legfeljebb csak vallási kisebbségeket ismert el, amely tény így az egyes jogági szabályokban külön nemzetiségi jogi aspektust nyert el. E körben elsőként az oktatás ügyét érdemes kiemelni, elvégre az alkotmányjogi értelemben tárgyalt és értett román fogalmat külön tartalommal töltötte meg az elemi oktatásról szóló 1924. évi törvény,¹²³ amelynek 8. cikke a román eredetű állampolgárok számára gyakorlatilag megtiltotta az alanyi nyilatkozaton alapuló identitás meghatározását,¹²⁴ és kijelentette, hogy a román eredetű román állampolgárok nem tartozhattak a nyelvi kisebbségek közé.

Az állami oktatáson kívüli lehetőségként a magánoktatás nyerhetett szerepet, amelyet a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés külön nevesített, és amelynek legfontosabb elemét a történelmi hagyományok alapján kialakult egyházi oktatási intézményrendszer képezte. Ezen intézményrendszer működése azonban egyrészt a földreform miatt anyagi nehézségekkel, másrészt a kapcsolódó jogszabályok rendelkezései okán adminisztratív akadályokkal, továbbá a Párizsi kisebbségvédelmi szerződésben nem ismert, annak céljával ellentétes korlátozásokkal volt kénytelen megküzdeni.¹²⁵ Ezek közül elsőként emelendő ki az 1925. évi magánoktatási törvény,¹²⁶ amely a fenti román faji eredet alapján zárt ki egyes állampolgárokat a kisebbségek köréből oly módon, hogy a hatóságok a román származás vizsgálatát¹²⁷ a szülők kifejezett nyilatkozata ellenére is elvégezhették,¹²⁸ megtiltva

¹²¹ Uo., 429.

¹²² BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008, 39.

¹²³ A Hivatalos Lap 1924. július 26-i 161. számában kihirdetett az állami elemi iskolai oktatásról és tanítóképzésről szóló törvény – lege pentru învățământul primar al Statului – școale de copii mici, școale primare, școale și cursuri de adulți, școalele și clasele speciale pentru copiii debili și anormali educabili și învățământul normal primar.

¹²⁴ Bethlendi András – Ilyés Zsolt: *Educația în limba maghiară în România*, in: Fábíán Gyula (szerk.): *Standarde controversate ale coexistenței juridice dintre majoritate și minoritatea maghiară în România*, București, Editura Hamangiu, 2020, 5–6.

¹²⁵ SÜLYOK István: Végső veszedelemben a középfokú oktatásunk, *Magyar Kisebbség* 2(1923/8), 283–285.

¹²⁶ A Hivatalos Lap 1925. december 22-i 283. számában kihirdetett 1925. december 19-i 3793. számú királyi rendelettel elfogadott magánoktatási törvény – lege asupra învățământului particular Promulgata prin Inaltul Decret Regal Nr. 3793 din 19 Decembrie 1925.

¹²⁷ BARABÁS Endre: A magyar és a román kultúrpolitika irányai, in: Asztalos Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931, 311–315.

¹²⁸ Nagy: *A kisebbségek*, 121.

a felekezeti oktatás választását. A román faji eredet ismerveit a bírói gyakorlat tovább szélesítette, arra utaló körülmény volt többek között valamely szülő vagy nagyszülő vallása, neve, amely körülmények annak ellenére vezethettek a román nemzetiség megállapításához, hogy az illető személy az ellen tiltakozott vagy kifejezetten azzal ellentétesen nyilatkozott.¹²⁹ A román oktatáspolitikai kisebbségellenes jellegét tovább árnyalta a visszarománosítás¹³⁰ programja, amelyben állami támogatással civil és egyházi szervezetek is részt vettek, képzéseket, nyelvkurzusokat és templomépítéseket szervezve, azokat szorgalmazva¹³¹ alapvetően két csoportra osztva határozva meg a visszarománosítási program alanyait és tárgyait, kijelölve a követendő politikát.¹³² Az első csoportba tartoztak a románnak tekintett felekezetek tagjai, akik tudatában vannak eredetüknek, a második csoportba a más vallású és román eredettudattal nem rendelkezők, azaz a tényleges nemzeti kisebbségek tartoztak. A különbségtétel értelemszerűen különböző megoldásokat szorgalmazott a közigazgatási nyomásgyakorlástól a békés és agresszív asszimiláción át a teljes lakosságcseréig. A visszarománosítás ideológiai alapjaként ekkor jelent meg az elmagyarosított kisebbségek toposzán túl a kisebbségek nyílt ellenségként kezelése.¹³³

Az 1925. évi magánoktatási törvény a magánoktatást természetes személyek, felekezetek és közületek által fenntartott, miniszteri engedéllyel felállított intézményekben ismerte el szoros állami ellenőrzés és felügyelet alatt.¹³⁴ A tannyelv ezen oktatási intézményekben a román eredetű szülők gyermekei esetében a román nyelv, egyebekben a fenntartó által meghatározott nyelv volt azzal, hogy ezen iskolákba csak a tannyelvvvel azonos anyanyelvű gyermekek voltak felvehetők.¹³⁵ A magánoktatási intézményekben a román nyelv, továbbá Románia földrajzának, történelmének és alkotmánytanának román nyelven való tanítása¹³⁶ román nyelvet ismerő, képesített tanárok által volt kötelező,¹³⁷ emellett az oktatáspolitikai nyomás okán a fenti rendelkezések elvárásain felül is különös hangsúlyt fektettek a román nyelv oktatására.¹³⁸ További adminisztratív akadályként érvényesült, hogy a magániskolák oklevelei a nyilvánosság jogának minisztériumi megadása nélkül – amely jog megszerzése különös és nehezen teljesíthető feltételeken múlt¹³⁹ – nem minősültek bizonyítványnak, azt a tanulók külön állami vizsga letétele mellett szerezhették meg.¹⁴⁰ A magánoktatás keretein belüli óvodák a román nyelvet kö-

¹²⁹ Bethlendi–Ilyés: *Educația*, 6.

¹³⁰ BÁRDI Nándor: A „visszarománosítás”, in: Bárdi–Pál: *Székegyföld története III.*, 443–444.

¹³¹ BÁRDI Nándor: Az „ASTRA” tevékenysége, in: Bárdi–Pál: *Székegyföld története III.*, 457–463.

¹³² Boia: *Románia*, 62.

¹³³ Uo., 62–65.

¹³⁴ Teodorescu: *Tratat*, 67–68.

¹³⁵ Bíró: *Kisebbségben*, 387–388.

¹³⁶ Nagy: *A kisebbségek*, 135–136.

¹³⁷ Bíró: *Kisebbségben*, 360–361.

¹³⁸ SZÁSZ József: A magyar nyelv válsága, *Magyar Kisebbség* 6(1927/13), 480–483.

¹³⁹ Bíró: *Kisebbségben*, 366–368.

¹⁴⁰ Uo., 383–387.

telezően napi egy órában tanították olyan intézményekben is, amelyeket kizárólag kisebbségi szülők gyermekei látogattak.¹⁴¹

A magánoktatás anyagi alapjait illetően a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 9. cikkében Románia vállalta, hogy a kisebbségek részére megfelelő és méltányos részt utal ki többek között a kisebbségi oktatási intézményeknek, amely kötelezettséget alapvetően nem hajtotta végre.¹⁴² A községi adók döntően az állami oktatási intézmények fenntartására kerültek kiutalásra, a kisebbségek tehát az adóterheken túl saját költségükön tartották fenn oktatási intézményeiket.¹⁴³

Az egyetemi oktatás a lelkészképzés kivételével csak állami lehetett és ezáltal kizárólag román nyelven folyhatott,¹⁴⁴ így a kisebbségek egyetemi képzése döntően külföldön valósulhatott meg.¹⁴⁵

A román oktatáspolitikai összeggzéseként rögzíthető, hogy mivel a román állam az állami oktatásra helyezte a hangsúlyt, a magyar kisebbség gyermekeinek 26%-a részesült magyar felekezeti oktatásban, alig 5,4%-a járt állami oktatási intézmény magyar tagozatára, míg 42%-uk valamely román iskolában folytatta tanulmányait az 1930-as évek közepén.¹⁴⁶

A román alkotmányjog formailag a gazdasági szabadságjogok nemzetiségi szempontból semleges biztosítása és védelme mellett foglalt állást,¹⁴⁷ azonban a gazdasági tárgyú jogalkotás során Románia tételesen áttörte mind a jogegyenlőség elvét, mind az egységes jogalkotás állami kötelezettségét. E körben a legnagyobb jelentőségű kérdés a Gyulafehérvári Határozatokban is külön nevesített földreform volt, amelyet az 1923. évi Alkotmány alkotmányos jelentőségűnek ítélt, és rendelkezéseibe illesztette korábbi *partalis* hatályú földreformtörvényeit, amelyek radikális jellege, kisebbségellenes hatása és célzata köztudomású volt.¹⁴⁸ Tárgyuknál és végrehajtásuknál fogva az erdélyi, bánsági, körösvidéki és máramarosi, valamint az ókirályságbeli törvény összehasonlítása indokolt, mert azok célja és végrehajtása alapvető különbségeket tartalmaz,¹⁴⁹ egyértelműen az államérdekek érvényesítése szempontjából.¹⁵⁰ A jogszabályokban foglalt szociális célok különbségén túl az ókirályságbeli törvény

¹⁴¹ A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt, *Magyar Kisebbség* 9(1930/17), 620–621.

¹⁴² Uo. 621–622, 638–638.

¹⁴³ Bíró: *Kisebbségben*, 286, 370–372, 380.

¹⁴⁴ Bethlendi–Ilyés: *Educatia*, 13.

¹⁴⁵ Boia: *Románia*, 55–56.

¹⁴⁶ SÁRÁNDI Tamás (szerk.): *Levezényelt népszavaztatás. A magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben, Csíkszereda*, Pro-Print Könyvkiadó, 2016, 118.

¹⁴⁷ MANOILESCU, Mihail: *Politica economică de stat și Constituția*, in: Dissescu, G. Constantin (ed.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând noule constituții Europene*, București, Institutul Social Român, 1922, 175, 186.

¹⁴⁸ MATHEOVITS Ferenc: *A román-magyar birtokper*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1929, 35–41.

¹⁴⁹ Míkó: *Huszonkét*, 28–32.

¹⁵⁰ BOILĂ, Romul: *Principiile constituției noi*, in: Dissescu, G. Constantin (ed.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând noule constituții Europene*, București, Institutul Social Român, 1922, 385.

a kisajátítás felső határát 2 millió hektárban szabta meg és csak azok ingatlanait sajátította ki, akiknek legalább 100 hektár ingatlanvagyonuk volt, ezzel szemben a korábbi magyar területek esetében ilyen korlát nem érvényesült,¹⁵¹ és gyakorlatilag a magyar,¹⁵² kisebb részben a szász magánbirtokok, valamint egyházi és közbirto-kossági vagyonok elvételét jelentette.¹⁵³ A kisajátítások a kisebbségbe került közösségek vagyoni alapjait gyengítették és közvetetten a nemzetiségek oktatási és kulturális jogai érvényesítésének vagyoni korlátait jelentették, azok ellehetetlenítését célozták. A folyamat súlyosan érintette a német nemzetiséget is, amely az államvezetéssel való jó kapcsolatai ellenére sem tudta elkerülni a szász közösség középkori alapintézményének, a Szász Universitasnak törvényi¹⁵⁴ feloszlását és földreform által nem érintett, megmaradt vagyona $\frac{3}{4}$ -ed részének elvételét.¹⁵⁵ A vagyontömeget később az ortodox egyház kapta meg, míg a szász evangélikus egyház a felosztott vagyon $\frac{1}{4}$ -ére tarthatott igényt.¹⁵⁶ A földreform kérdésén túl a gazdasági jogok egyéb területeit illetően rögzíthető, hogy a korszakban végig jellemző volt a gazdasági nacionalizmus,¹⁵⁷ annak különös elemeként a diszkrimináló adójogszabályok rendszere,¹⁵⁸ amelyek a kisebbségeket másodosztályú állampolgárokként kezelték.¹⁵⁹

ZÁRÓ GONDOLATOK

Az 1923. évi Alkotmányban rögzített jogok és az állampolgári jogegyenlőség, valamint a kisebbségek védelmének kötelezettsége a nemzetállami céllal feloldhatatlan ellentétben állt,¹⁶⁰ amely viszony megoldását a nemzetközi kötelezettségek figyelmen kívül hagyásán túl direkt és indirekt asszimilációs politikával képzelte el a román állam. Az állampolgári jogegyenlőség ennek megfelelően az alacsonyabb szintű jogszabályok megalkotása, illetve végrehajtása során súlyos torzulásokat szenvedett.¹⁶¹ Tekintettel arra, hogy a formai szempontú egyenlőség annak dekla-

¹⁵¹ BENKŐ Levente: Magyar nemzetiségi politika Észak-Erdélyben (1940–1944), *Pro Minoritate* (2002/ősz), 27.

¹⁵² HITCHINS, Keith: *România 1866–1947*, București, Editura Humanitas, 2013, 388.

¹⁵³ Nagy: *A kisebbségek*, 153–156.

¹⁵⁴ A Hivatalos Lap 1937. június 1-i számában megjelent a Szász Egyetem és Hét Bírák vagyonszétosztásáról és a vagyon megosztásáról és a Mihai Viteazul kulturális alap létrehozásáról szóló törvény – lege pentru desființarea comunității de avere denumită Universitatea săsească și a celor șapte juzi, împărțirea patrimoniului ei și înființarea Așezământului Cultural Mihai Viteazul.

¹⁵⁵ PAPP József: Az erdélyi szászok jogállása a magyar uralom alatt, *Magyar Kisebbség* 18(1939/2), 43.

¹⁵⁶ BÍRÓ: *Kisebbségben*, 280.

¹⁵⁷ Uo., 267–268, 295–298.

¹⁵⁸ Nagy: *A kisebbségek*, 200–207.

¹⁵⁹ Szász Pál Memoranduma a román Koronatanácshoz (1938. április 27.), in: György Béla: Szász Pál Memoranduma a román Koronatanácshoz (1938. április 27.), *Pro Minoritate* (2002/ősz), 160–162.

¹⁶⁰ Boia: *România*, 45–46.

¹⁶¹ Nagy: *A kisebbségek*, 65–69.

rálása ellenére ténylegesen hierarchizáláshoz és kirekesztéshez vezethet,¹⁶² a megkülönböztetés és kizárás a korszakban a kisebbségek esetében szinte valamennyi jog, így különösen a lelkiismereti és vallásszabadság, illetve az abból táplálkozó oktatási és kulturális jogok és azok gazdasági alapjai tekintetében ténylegesen be is következett. A jogalkotást és a végrehajtást döntően befolyásolta az egységes nemzetállam megalkotásának célja és politikai programja, amiből fakadóan nyíltan alkotmányértő módon járt el több esetben a törvényhozás, a központi kormányzat, illetve a helyi közigazgatás és az igazságszolgáltatás. A közösségi jogsérelmek egyéni lecsapódásai mellett egyebekben a lelkiismereti és vallásszabadság klasszikus egyéni sérelmeinek sokasága is jellemző volt a korra. Az államnacionalizmus többek között a sajtó és véleménynyilvánítás szabadságával kapcsolatos joggyakorlata is kihatott a vallásszabadságra, annak további korlátozását eredményezte, és a megtorló büntetőpolitika alkalmazásában is megnyilvánult. A román állam büntetőeljárások keretében igyekezett e jogok gyakorlását is visszaszorítani, a legjellemzőbb vádpontok a nemzetgyalázás, illetve az izgatás voltak azzal, hogy a vád tárgyává tett cselekmények tárgya alapvetően cikkek, vélemények¹⁶³ mellett maga a Biblia is lehetett,¹⁶⁴ illetve imádkozás, imák¹⁶⁵ is a büntetőeljárás alapját képezhették.

A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés megsértése miatt Romániával szemben több, szám szerint negyvenhét panasz került benyújtásra¹⁶⁶ a Nemzetek Szövetsége előtt azzal, hogy a román politikum a Párizsi kisebbségvédelmi szerződésben rögzített petíciós jog gyakorlását a kisebbségek részéről joggal való visszaélésnek és az államhűség elleni támadásnak értékelte.¹⁶⁷ A romániai magyar kisebbséget illetően egyéni panaszok, egyházak részéről, az Országos Magyar Párt részéről benyújtott panaszok mellett a General Presbyterian Alliance, az amerikai unitárius bizottság, különböző magyarországi civil és egyházi szervezetek és a magyar kormány is élt panasszal.¹⁶⁸ A panaszeljárások jogi helyett politikai döntésekre vezettek,¹⁶⁹ a jogsérelmekre valós és hatékony megoldásokat ténylegesen nem alkalmaztak, és bár kezdetben valóban visszafogták a nemzetállami túlkapásokat,

¹⁶² GYÖRFI Tamás – HEGYI Szabolcs: Autoritás és legitimitás, in: Bódig Mátyás – Györfi Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*, Miskolc, Bíbor Kiadó, 2002, 61–63.

¹⁶³ Ítéletek, *Magyar Kisebbség* 12(1933/23–24), 662–666.; Ítéletek, *Magyar Kisebbség* 13(1934/20), 603–604.; Ítéletek, *Magyar Kisebbség* 13(1934/15–16), 465–466.; Ítéletek, *Magyar Kisebbség* 13(1934/14), 409–411.; Ítéletek, *Magyar Kisebbség* 14(1935/8), 215–220.

¹⁶⁴ „Az állambiztonsági hivatal egy időben tényleg megtiltotta bizonyos könyveknek Budapestről való behozatalát, mert meggyőződést szerzett róla, hogy magát a biblia szövegét is a román állam elleni propaganda céljára használták fel.” – A román kormány válaszat idézi a *The Religious Minorities in Transylvania. A vallási kisebbségek Erdélyben (9-ik közlemény)*, *Magyar Kisebbség* 4(1925/19), 732.

¹⁶⁵ Ítéletek, *Magyar Kisebbség* 13(1934/20), 601–602.

¹⁶⁶ Mikó: *Huszonkét*, 303.

¹⁶⁷ RUDESCU, Corneliu Alex.: *Abuzul de drept în materie de plângeri minoritare si apărarea prestigiului extern al Statului*, București, Imprimeria Penit. „Văcărești”, 1931, 1–27.

¹⁶⁸ Mikó: *Huszonkét*, 303–304.

¹⁶⁹ Uo., 125.

a Párizs környéki békerendszer összeomlásával jelentőségüket elvesztették. Ilyen körülmények között az államnacionalizmus töretlen gyakorlata és a nemzetközi ellenőrzés hatékonyságának hiánya, ugyanakkor az integrációs politikai megoldások elvetése másfél évtized alatt politikai válságba sodorta Romániát.

A válságra adott válasz a királyi diktatúra bevezetése¹⁷⁰ és az 1938. évi Alkotmány¹⁷¹ volt, amely már tételes jogilag is letért a jogegyenlőség alapjáról a román nemzet tagjai elsőbbségi jogának elismerése által.¹⁷²

ABSTRACT

József Zoltán Fazakas: The Relationship between Religious Freedom and State-Nationalism between 1866 and 1923 in the Constitutions of the Kingdom of Romania

The freedom of conscience and religion was the original model of minority protection in international law. With the emergence of the nation-state ideal, this model later became the example for the protection of national minorities, but in the new nation states created after the First World War, the minority protection was at odds with the nationalist policies of those states. In the 19th century, Romania gained its independence as a nation state, but the international law already required the protection of religious minorities. Romania formally fulfilled this obligation but maintained the dominant role of the Orthodox Church throughout. After World War I, Romania became a multi-ethnic and multi-religious state, however, its nationalist policy remained unchanged and upheld the leading role of the Romanian Orthodox Church as an element of this policy. Minorities, including religious minorities, were subjects to a discriminatory policy by the Romanian state, which allowed religious freedom to be subordinated to the idea of a homogeneous nation state. Based on the examination of the first two constitutions of the Kingdom of Romania, this paper presents the legal relationship between nationalism and the nation-state.

Keywords: Romania, interbellum, constitutionalism, nationalism, freedom of religion, minorities

¹⁷⁰ Uo.,193–201.

¹⁷¹ A Hivatalos Lap 1938. február 27-i 48. számában kihirdetett Románia Alkotmánya – Constituția României din 1938.

¹⁷² Nagy: *A kisebbségek*, 81.